

Demografska obnova društva počinje od obitelji

Josip JELENIĆ

Sažetak

Društveni nauk Katoličke crkve i društvene znanosti ističu da je obitelj (brak i ženidba) osnovna stanica društva. Potonje je stoga dužno zahtijevati od svih sudionika društvenog života da se što je više moguće zauzimaju za obiteljsku zajednicu koja je osobito u suvremenom društvu izložena kušnjama i poteškoćama. Crkva još ističe i sakramentalnu dimenziju obitelji: ona je slika Božje Ljubavi koja se treba živjeti i prenositi mladim naraštajima. Stoga je logički zaključak: svaka obnova društva temelji se na obnovi, promicanju i zaštiti obiteljske zajednice.

Uvod

Hrvatsko društvo je postavilo sebi za cilj, među inim, i vlastitu demografsku obnovu. Potonje nužno mora početi od obnove i razvijanja obitelji kao temeljne i primarne institucije društva. Svrha je ovoga prikaza razmišljati o mjestu, ulozi i vrijednosti obitelji u društvu, o načelima po kojima se treba oblikovati i živjeti izloženima u društvenom učenju Crkve (II. dio). Budući da potonja u svome učenju o društvenim pitanjima, pa tako i obitelji, služi znanstvenim postignućima i stoga »poziva kršćane da prihvate suradnju svih ljudi dobre volje u pronalaženju rješenja za mnogobrojne poteškoće u kojima se nalazi suvremena obitelj(...) u zajedničkom naporu stručnjaka u humanističkim i društvenim znanostima i svećenika u različitim oblicima pastoralne službe« (GS 52), smatrao sam potrebnim da u prvom dijelu prikaza iznesem barem sociološko razmišljanje o društvenoj instituciji obitelji i njezine važnosti za društvo.

I. Sociološki vidik: obitelj kao temeljna društvena institucija

U društvenim znanostima (sociologija, socijalna psihologija, pravo, pedagogija, politologija, antropologija...) obitelj zauzima važno mjesto u njihovom istraživanju i učenju. Ovdje nas, prije svega, zanima sociološka dimenzija obitelji, tj. što sociologija, kao društvena znanost, kaže o obitelji.

Sociologija određuje obitelj kao »društvenu instituciju«, »primarnu društvenu skupinu« ili kao »društvenu jedinicu ili zajednicu«.¹ Sociolog, dakle, analizira obitelj onako kako to čini i sa svim drugim društvenim institucijama, tj. kao »obrazac društveno sazdanih normi i ponašanja kojima se regulira neka djelatnost bitna za opstanak skupine«.² Riječ je o *institucionalnom pristupu* obitelji koje ju proučava kao temeljnu instituciju svakog društva. Predmet ovog pristupa su i međuodnosi obitelji s drugim društvenim institucijama.³

Obitelj se u tom svjetlu pokazuje kao jedno od *povlaštenih mjesta zajedničkog života*: mjesto gdje, u obiteljskim odnosima, doživljaji individualnog življenja ulaze u društvenu stvarnost da bi se ponovno predali individualnom iskustvu.⁴ Time se ne niječe neprijeporno prvo mjesto obitelji u »društvenoj građevini«, već se želi istaknuti društvena dimenzija obiteljske zajednice.

Dalje, potonja se može promatrati i kao *mjesto reprodukcije i podizanja novih članova*, a ključno je u tome što su »spolni nagon i reprodukcija vrste podvedeni pod društvenu kontrolu«.⁵ Društvo pomaže obitelji kako bi ona živjela, djelovala i rasla prema svojim nutarnjim vrijednostima i normama. Istodobno, obitelj mora biti otvorena prema društvu u kojemu obavlja svoje mnogostruke funkcije (reproduktivnu, kulturalnu, religijsku, političku, efektivnu, funkciju izgradnje moralno poštenih i odgovornih osoba, itd.).⁶

Suvremena sociologija poznaje još neke pristupe proučavanja obitelji od kojih navodim: *strukturalno-funkcionalistički*, koji obitelj promatra kao »društveni podsustav« (dio u cjelini!) s posebnim zadacima za cijelo društvo; obiteljsko ponašanje ovdje se shvaća kao odgovor na skup očekivanja društveno uvjetovanih i povezanih u pozicijama koje članovi zauzimaju u obiteljskim ulogama.⁷ *Teorija sukoba* promatra obitelj kao mjesto trajnih napetosti i sukobljavanja i razlika (osobiti zastupnici su marksisti).⁸ *Medudjelujući pristup*: obitelj je skup uzajamno međudjelujućih oso-

1 Usp. skupina autora, *Sociologija*, ŠK, Zagreb 1991., str. 130.

2 Isto, str. 129.

3 Zastupnici ovoga smjera su: G. Murdock, R. Konig, C. Zimmerman, J. Sirijanski, i dr. Vidi npr. G. Murdock, *La struttura sociale*, Etas Kompas, Milano 1962.; R. Hill, R. Konig (ed.), *Families in East and West, Socialization process and kinship ties*, Mouton, Paris 1970.

4 Usp. Chiara Saraceno, *Sociologia della famiglia*, Il Mulino, Bologna 1988., str. 13. (djelo će odsad biti navođeno kao CS Sdf).

5 Usp. *Sociologija*, str. 129.

6 Isto, str. 130–132.

7 Najpoznatiji predstavnici su: T. Parsons, G. Lavan, A. Comte, H. Spencer, E. Durkheim, B. Malinowski (vidi osobito T. Parsons, *Famiglia e socializzazione*, Mondadori, Milano 1976.).

8 Predstavnici: K. Marx, F. Engels, i većina njihovih sljedbenika.

ba (zastupnici: E.W. Burgess, G.H. Mead, A. Michael, P. De Bie, R. Rapoport).⁹ *Situacijski pristup*: proučava obitelj kao »situaciju za sebe« (zastupnici: J.H. Bossard, P.H. Chombart de Lauwe, J. Mogeý).¹⁰ *Razvojni pristup*: pri proučavanju obiteljske zajednice mora se uzeti u obzir trenutna situacija.¹¹

Svi maloprije navedeni sociološki pristupi proučavanja obitelji, kao i sociologija uopće, promatraju obitelj kao *dinamičku stvarnost*, tj. u njezinu rastu i promjenama kojima je podložna tijekom povijesti. Riječ je o zajednici osoba čiji osobni rast i mijenjanje utječe i na promjenu cjelokupne obitelji. Promjene su osobito očite i brze u prijelazu u industrijsko razdoblje. Suvremena obiteljska zajednica prolazi burne i duboke 'potrese' u svim svojim dimenzijama: nastajanju, oblikovanju i sazrijevanju.¹² Obitelj nije niti idealno skladna zajednica, a niti samo trajni sukob. Ona je i sklad, i napetost, i sukob istodobno kao što je to i čovjek kao osoba: trajni dinamizam.¹³

Promjene u obitelji su dakle izazvane promjenama u društvu tj. u prostoru i vremenu. S obzirom na prostor, ne misli se samo na onaj fizički već i društveno-kulturalni. Tako npr., brže promjene u obitelji u gradskim sredinama a sporije u seoskim iz čega se može zaključiti da vrsta životno-kulturalne sredine utječe na tip obitelji. Što se tiče vremena, kao čimbenika promjena, treba istaknuti da mladi naraštaji imaju drugačije poglede na bitne odrednice obitelji i brže i spremnije prihvaćaju promjene koje im društvo nameće (ili nudi).¹⁴

Sa sociološkog stajališta, obitelj kao »primarna skupina« u društvu, jedna je od triju stožernih odrednica, uz religiju i odgoj, koji bitno prožimlju i usmjeruju pojave u društvenoj zajednici.¹⁵ Ona ima odlučujuću ulogu u prokreaciji (biološki uvjet opstanka cijelog društva) i u brizi za djecu sve dok djeca ne postanu punopravni i zreli članovi društva. Ta činjenica, s obzirom na društvo, čini obitelj društvenom institucijom koja najviše oblikuje našu osobnost i pomaže nam da se prilagodimo promjenljivoj

9 Predstavnic: E.W. Burgess, G.H. Mead, A. Michael, P. De Bie, R. Rapoport (vidi osobito R. Rapoport, *The dual career family*, Penguin Books, New York 1971.).

10 Predstavnic: J.H. Bossard, P.H. Chombart de Lauwe, J. Mogeý.

11 Predstavnic: R. Hill, R.H. Rodgers, E. Duvall, i dr. (vidi više o tome u R.H. Anshen (ed.), *La famiglia, la funzione e il suo destino*, Bompiani, Milano 1974.; M. Young, P. Willmot: *The Symmetrical family*, Rontledge, London 1973.).

12 Sociolozi govore o više »faza« ili »razdoblja« u procesu oblikovanja obitelji kao npr., romantična, ljubavna, spolna ljubav, izbor supružnika, brak, djeca (vidi o tome više u *Sociologija*, str. 229–242.).

13 Usp. Neil J. Smelser, *Manuale di sociologia*, Il Mulino, Bologna ²1987., str. 321–325., 499–503.

14 Usp. *Sociologija*, str. 141.

15 Usp. Elgin F. Hunt, D.C. Colander, *Social Science*, Maximillian Publishing Company, N. Y. (VI edition), str. 281s (djelo će od sada biti navodeno kao HC SS).

okruženju. S obzirom na samu obitelj, ta i takva njezina uloga u društvenoj zajednici daje joj istodobno dimenzije stalnosti i promjenljivosti.¹⁶

Riječ je, dakle, o ključnoj jedinici društvene organizacije gdje se život počinje usmjeravati prema društvenosti, tj. upućenosti na druge, na suživot s njima. U obitelji, kao (organizacijskoj) zajednici, mladi i stari ovjekovječuju život, uzajamno se obogaćuju sudjelovanjem u rješavanju osobnih problema i pitanja.¹⁷ Tako kroz povijest i bez obzira na promjene u društvu i među ljudima, obitelj je uvijek ostala temeljna i prvotna društvena skupina.¹⁸ Zato ni industrijalizacija ni promjene koje izaziva ne uzrokuju raspad i nestajanje obitelji, niti kidanje bračnih veza. Radije treba istaknuti kako proces industrijalizacije potiče u obitelji trajne, polagane i duboke preobrazbe, tj. njezinog ponovnog određivanja. Tako je današnje društvo izazov obitelji da ponovno potvrdi svoju nezamjenjivu ulogu u ljudskoj zajednici.¹⁹

U prilog takvog stava je i razmišljanje sociologa o promjenama u suvremenoj obitelji koje su očito posljedica promjena u društvu. Njih zanima kakvo značenje imaju takve promjene u obitelji i što one znače za buduće naraštaje. Odgovori nisu uvijek jasni, a mogu se podijeliti u dvije skupine. Dok prvoj skupini pripadaju oni sociolozi koji u promjenama vide nešto negativno i pogubno za samu obitelj, sociolozi druge skupine smatraju iste promjene nečim nužnim i pozitivnim. Prema prvima, promjene su uzrokovale pustoš u obitelji i njezino raspadanje (a time dovele u opasnost i opstanak cijelog društva), što će sve imati teške posljedice za dolazeće naraštaje. Drugi, naprotiv, u promjenama vide proces čišćenja, prilagodavanja i ponovnog rađanja obitelji s njezinom nezamjenjivom ulogom u društvenoj zajednici. Ta spoznaja pokazuje i potvrđuje da je obitelj istodobno i promjenljivo prilagodljiva i stalna institucija: dok gubi neke društvene funkcije koje je dugo uživala, ne pokazuje ni jedan znak svog nestajanja.²⁰

Mnogobrojne su funkcije obitelji u modernom industrijskom društvu koje ona, kao društvena ustanova, obavlja u životu pojedinca i zajednice. Sociolozi uglavnom ističu sljedeće funkcije obitelji: biološka, tjelesna (u smislu tjelesne brige), psihološka, odgojna (etička, moralna, kulturalna, civilizacijska), gospodarska ili proizvodna.²¹ Ne ulazeći u svaku od funkci-

16 Usp. »Approccio evolutivo alle relazioni familiari«, u Mario Cusinato, *Psicologia delle relazioni familiari*, Il Mulino, Bologna 1988., str. 29–68.

17 Usp. HC SS, str. 282.

18 Usp. CS Sdf, str. 7s.

19 Usp. N. J. Mesler, *Manuale...*, str. 337–339.

20 Isto, str. 342–343.

21 Više o funkcijama obitelji vidi u: HC SS, str. 288–293; Jane L. Thompson, *Sociology*, Heinemann, London 1985., str. 52–53; Michael Haralambos, *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb 1994., str. 342–344.

ja, želio bih istaknuti neke općenite oznake. Obitelj je prvi djetetov »društveni susret«: ona oblikuje njegove temeljne navike i osjećajne kvalitete koje će kasnije dozrijevati u društvenom okruženju i postići svoju puninu u zreloj osobi. Tako budući odrasli i zreli građani (članovi društva) započinju svoj životni put u najintimnijem obiteljskom krugu kao jedinog prirodnoj i najinstinskijoj sredini koja im jedina može osigurati ono što kao osoba nužno trebaju.²²

Iz svega navedenoga zaključujemo da sociologija promatra obitelj u okruženju društva i društvenih odnosa, tj. kao jednoga od najvažnijih promicatelja socijalizacije ili podruštvoavljenja čovjeka (pojedince).²³ Zato sociolozi smatraju proučavanje obitelji i braka jednim od najvažnijih područja sociologije: obitelj je bitna i za opstanak i život, kako pojedinca tako i cijelog društva. Tu spoznaju o važnosti obitelji prihvaća i potvrđuje i učenje Crkve o društvenim pitanjima o čemu će biti riječi u sljedećem poglavlju.

II. Društveni nauk Crkve: obitelj je mjesto susreta privatnog i javnog

U ovom poglavlju govorit će su o obiteljskoj zajednici i njezinu mjestu u društvenom naučavanju Katoličke crkve, tj. u socijalnim enciklikama i papinskim nagovorima o obitelji. I ovdje će obitelj biti promatrana u širem kontekstu društvenih odnosa što je oznaka suvremene etike. Naime, dok je tradicionalna etika djelomično zanemarivala (ili nije dostatno isticala) odnos između obitelji i društva (tj. društveno okruženje obitelji), u najnovije doba tome se posvećuje dolična pozornost. Upravo u toj točki susreću se i nalaze zajednički rječnik društvene znanosti i društveni nauk Crkve.

Drugi vatikanski sabor ističe kako je »iz društvene čovječje naravi očito da su rast ljudske osobe i razvoj samoga društva ovisni jedno o drugome. Počelo(...) subjekt i svrha svih društvenih ustanova jest i mora biti ljudska osoba, jer ona po samoj svojoj naravi u svemu ima potrebu društvenog života«. ²⁴ Slijedi da je društveni život čovjeka bitna dimenzija njegova bića koju on ostvaruje preko društvenih odnosa i veza, i to ponajviše u obitelji koja izravnije odgovara njegovoj intimnoj naravi.

Povezanost obitelji s društvom, u najnovije vrijeme, ističe Ivan Pavao II. u svojim socijalnim enciklikama kao i nagovorima o obitelji: očovječenje društva njezina je dužnost, a društvo, pak, mora osiguravati rast obiteljske zajednice. Riječ je o uzajamnoj uvjetovanosti jer »obitelj ima or-

22 U tom kontekstu zanimljivo je razmišljanje sociologa o utjecaju »razvoda braka« na djecu (vidi o tome više u HC SS, str. 301–303.).

23 Usp. Anthony Giddens, *Sociology*, Polity Press, Cambridge 1993., str. 76, 383–415.

24 *Gaudium et spes*, br. 25 (u tekstu će biti navodena kao GS).

ganske i životne veze s društvom, jer ona je njegov temelj i neprestano ga hrani svojom službom životu: u krilu obitelji, naime, rađaju se građani i oni u obitelji uče prva znanja društvenih kreposti, koji su duša života i razvoja društva.²⁵ Tako je obitelj mjesto susreta »privatnog« i »javnog« pri čemu je jednako odsudan uzajamni utjecaj obiteljskoga i društvenoga.²⁶

1. Zašto se društveni nauk Crkve bavi obiteljskim problemima i pitanjima?

Pitanje je to više opravdano što je ne malo onih koji ne gledaju ovo »miješanje Crkve u privatne (tuđe) stvari« odveć dobrohotno. Tijekom izlaganja pokušat ću pokazati kako nije riječ ni o kakvom »miješanju u privatne stvari«, već naprotiv o dužnosti reći istinu o obitelji, bez obzira na to sviđa li se to nekome ili ne sviđa. Spomenimo također i to da ovdje imam na umu, prije svega, kršćansku obitelj, tj. onu koja se u svom rastu i djelovanju poziva i nastoji voditi kršćanskim načelima. U tom slučaju ona je povlašteno mjesto gdje bi se kršćanska načela morala hraniti i očitovati, i gdje bi se trebala odvijati evangelizacija i duhovni razvitak, ili, kako će je nazvati Ivan Pavao II., »mjesto života« na kojem se odvija sve ono što okružuje čovjeka.²⁷

U našem razmišljanju polazimo od činjenice da se obitelj i njezino poimanje korjenito mijenja (što proizilazi i iz kratke sociološke analize u prvom dijelu ovog prikaza) u odnosu prema prošlosti. Uzmimo, na primjer, obitelj u predindustrijskom i industrijskom društvu. U prvome, ona je čvrsta institucija, glavni gospodarski pokretač, političko i kulturalno uporište cjelokupnog društvenog života, mjesto odgoja i poštivanja i življenja vrijednosti, a u drugome, naprotiv, obitelj gubi svoj institucionalni značaj i time ulazi u nove i nepoznate situacije koje od nje traže trajnu snagu prilagodljivosti.²⁸ U tu i takvu situaciju ulazi Crkva koja svojim naučavanjem želi ponovno probuditi osjećaj za obitelj, podsjetiti na odgovornost društvenog i političkog života u njihovoj zadaći prema obiteljskoj instituciji, kao i ograničenja državne vlasti prema »prvoj stanici društva«.²⁹ Još dublji razlog zauzetosti Crkve za obitelj je činjenica da jest

25 Ivan Pavao II., *Obiteljska zajednica, Familiaris consortio*. Pobudnica, KS, Zagreb 1981, br. 42b (pobudnica će od sada biti navođena kao FC).

26 Usp. *Enciclopedia sociale*, Edizioni Paoline, Torino 1957., str. 945s.

27 Obitelj je mjesto radosti i žalosti, nade i razočaranja, rođenja i rođendanskih slavlja, godišnjica braka, odlazaka, razdvojenosti i ponovnih dolazaka kući, važnih i dalekosežnih odluka, smrti dragih... (usp. FC 59).

28 Usp. Giancarlo Milanese, *Famiglia sacrale o sacralizzata?*, SEI, Torino 1973., str. 397–398.

29 Usp. Raimondo Spiazzi, *Codice sociale della Chiesa*, ESD, Bologna 1990., str. 90.

»spasenje ljudskih osoba i ljudskog društva tijesno povezano sa sretnom situacijom bračne i obiteljske zajednice koja se (...) ponovno podupire i obnavlja s promicanjem prirodnog dostojanstva i veličine svete vrijednosti braka.³⁰

a) Obitelj u Božjem planu

Obitelj (u svim njezinim fazama: ženidba, brak, obiteljsko zajedništvo) se oblikuje uzajamnim darivanjem muškarca i žene uz istodobno ostvarivanje te ljubavi. Tako je obiteljska zajednica mjesto gdje se ljubav pretache u vjerodostojno zajedništvo života otvoreno prema novom životu. Čovjek, tako, u obitelji postaje slika Boga Ljubavi koji ga poziva u život zbog ljubavi.³¹

Ivan Pavao II. ističe da je obitelj upisana u Objavi podsjećajući na Isusovo sudjelovanje na svadbi u Kani Galilejskoj (Iv 2,1–10). Njegova prisutnost daje ženidbi dimenziju sakramenta. Tako prirodna stvarnost braka postaje, po Kristovoj volji, »pravi i vlastiti sakrament Novog zavjeta.«³² Iz toga slijedi da je bračni čin samodarivanja drugoj osobi neraskidiv. Nije riječ, prema tome, o prolaznim osjećajima (na što osobito moderni čovjek naginje!) već o slobodnoj i odgovornoj odluci: ujediniti se zajedno, potpuno u 'dobru i zlu'. Tako (brak i) obitelj jača po primljenom posvećenju i postaje sposobna polučiti ciljeve za koje je ustanovljena.³³

Kršćanski je brak, po Kristovoj volji, sakrament gdje samodarivanje ima uzvišeno i sveto značenje jer, u Božjem planu, ljubav muža i žene nadilazi samu sebe: rađa se novi život, obitelj. Djeca su tako »materijalizirani« (postvareni) znak obećane ljubavi pred oltarom. Brak i obitelj nalaze svoj izvor u Bogu.³⁴ To znači da se brak ne smije shvatiti kao »ljudsko sredstvo stvoreno za uređivanje i vođenje kućanskih poslova u građanskom društvu: to je vjerodostojan poziv na posvećenje upravljen supružnicima i kršćanskim roditeljima.«³⁵ Stoga Ivan Pavao II. poručuje mladima: »...slušajte Božji naum o obitelji. Ne dopustite da vas utjecaj okoline ili propagande udalji od odgovornosti u oblikovanju prave kršćanske ljubavi.«³⁶

30 Isto, br. 47 (str. 91); usp. GS brr. 47–52; FC brr. 6–10.

31 Usp. FC br. 14.

32 Usp. *Lettera del Papa Giovanni Paolo II alle famiglie*, LEV, Vatican 1994., br. 9 (djelo će od sada biti navodeno kao Lettera).

33 Usp. *Gravissimum educationis*, br. 3 (od sada kao GE).

34 Usp. A. Molteni (a cura di), *Che cosa ha detto il Papa sulla famiglia*, Edizioni Paoline, Milano 1994., str. 10. (djelo će od sada biti navodeno kao Papa-famiglia).

35 Isto, str. 11.

36 Isto, str. 12.

b) *Obitelj kao »suvereno društvo« i mjesto mira i ljubavi*

Crkveno Učiteljstvo ističe kako je obitelj »suvereno društvo« ukoliko je riječ o zajednici osoba i zato temeljnoj ustanovi za život društva. Snagom te vlastitosti, obitelj ima pravo zahtijevati da bude priznata u svojoj samobitnosti i prihvaćena u svojoj društvenoj subjektivnosti. Potonje je vezano za identite vlastit braku »koji je po svojoj naravi uređen na dobro supružnika i za rađanje i odgoj potomstva«. ³⁷ Samo to i takovo ujedinjenje može i mora biti priznato u društvu kao brak.

Obitelj kao »suvereno društvo« mora se uzeti i shvatiti kao dinamička stvarnost koja je time podvrgnuta dubokim i brzim promjenama. Riječ je o procesu u kojemu se obitelj podvrgava »testiranju« vjernosti temeljnim vrijednostima: izložena je sveukupnoj problematici rada i njegovog vrednovanja, nezaposlenosti, manipuliranju sredstava javnog priopćavanja, odgovornosti za rađanje i odgoj, mukotrpnom traženju vlastitog identiteta u nastaloj situaciji. I ovdje vrijedi isto, već istaknuto, da će obitelj jedino »braneći vrijednosti života i dostojanstvo ljudske osobe moći promicati ljudski i duhovni rast društva«. ³⁸

Jasno je iz dosad rečenoga da je obiteljska zajednica najprirodnija i najdjelotvornija potpora i oslonac društvenoj zajednici u nadživljavanju samoizazvane krize. Budući da jedino zdrava obitelj osigurava uravnotežen rast novih naraštaja, da je »prvi životni okoliš kojega čovjek susreće dolazeći na svijet«, da je »mjesto ljubavi i života«, društvo mora sve učiniti »kako bi se obitelj učvrstila u svojim funkcijama i u svom poslanju«. ³⁹ I društvo i Crkva dužni su promicati istinske vrijednosti u korist obitelji, jer je to uvjet da cjelokupna zajednica živi u miru i blagostanju. ⁴⁰

Prisjetimo se razmišljanja sociologa, iznesenih u prvom dijelu ovog izlaganja, osobito Anthony Giddensa, koji već 1859. godine poziva sve institucije u društvu, dakle i Crkvu, da se zauzimaju za čuvanje i rast obitelji. Potonja, ističe on, »u starom smislu polako nestaje(...) i stoga ne samo da su ugrožene naše slobodne institucije, već i život — postojanje našega društva«. ⁴¹ On govori i o osjećaju »krivnje i tjeskobe« zbog širenja lažnih predodžbi o obitelji u sredstvima javnog priopćavanja i spoznaje da je stvarnost posve drugačija: sukobi unutar obitelji i neprijateljstva u obitelji, rastave, seksualno nasilje itd. ⁴²

37 *Lettera*, str. 14.

38 Isto, str. 14–15.

39 *Papa — famiglia*, str. 17.

40 Isto, str. 18.

41 Usp. A. Giddens, *Sociology*, str. 413.

42 Prema istom autoru samo u SAD, od 1976. do 1982. za 600% je poraslo seksualno nasilje roditelja nad djecom (kao jednim od oblika nasilja nad djecom) (isto, str. 405., 407.).

2. Obitelj u modernom društvu: trenutno stanje

Društvo, takvo kakvo je, guši čovjeka i obitelj kao i njihovu mogućnost življenja i rasta.⁴³ Tako, na primjer, obitelj je sve više i više podređena »učinkovitosti« političkog ili gospodarskog sustava. Potonji je tako iznad obitelji, iako upravo ona čini »primarnu skupinu« u društvu koje joj duguje svoje postojanje i djelovanje. Još više, moderno društvo »svojim vrijednostima« obezvrjeđuje ono najintimnije i najsvetije kod pojedinca i obitelji, tj. život.

Ipak, ne smijemo maloprije rečeno shvatiti u isključivom smislu. Stoga ćemo, na prvom mjestu nabrojiti i *pozitivne vidike* promjena kojima je obitelj podvrgnuta u suvremenom društvu. Isti vidici očituju se, prije svega, kao življa osobna sloboda i veća zauzetost za kvalitetu međusobnih odnosa u braku; odgovorno roditeljstvo, veća zauzetost odgoju djece, razvijanje svijesti o uzajamnom većem povezivanju među obiteljima, ponovno otkrivanje vlastitog poslanja u Crkvi, povećana svijest o odgovornosti za izgradnju pravednijeg društva. Ovdje ulaze i prava koja je obitelj sebi izborila kao, na primjer, pravo roditelja da odlučuju o rađanju i odgoju djece, pravo na tzv. obiteljsko vlasništvo itd.⁴⁴

U svezi *negativnih vidika* promjena kojima je obitelj danas podložna, stanje je puno složenije. Bilo obitelj, bilo društvo — rađaju se, rastu i žive oko vrijednosti koje ih pokreću: poštivanje života, svetost braka, uzajamna istinska ljubav, odgoj u duhu pravih vrijednosti, evangelizacija, učenje i razvijanje kreposti, nadređenost obitelji svim drugim institucijama, itd. I samo površno promatranje stanja u modernom društvu navodi nas na zaključak da su potonje ili ugušene (bez prestanka ih se guši i potire tamo gdje još postoje) ili sasvim nestale. Takvo stanje izravno pogađa čovjeka i njegovu najintimniju zajednicu obitelj u njihovoj nutrini. Steže se dojam, u takvoj situaciji, da je čovjek modernoga društva »izgubio povjerenje u sebe« upravo zato »jer je izgubio samoga sebe«.⁴⁵

Moderno društvo, kao prirodno okruženje suvremene obitelji, guši se u svom »napretku« izgubljeno u džungli proizvoda jedino po kriteriju hedonizma, učinkovitosti i potrošačke nezavisnosti. Riječ je o »permisivnom

43 Vidi o tome više u: P. C. Beltrao, *Sociologia della famiglia contemporanea*, Editrice PUG, Roma 1990. (osobito pogl. 8–11); Ivan Koprek (uredio), *Život u obitelji za godinu obitelji*, FTI, Zagreb 1994.; Frank D. Cox, *Human Intimacy, Marriage, The Family and Its Meaning*, St. Paul, MN, West Publisher 1984.; Michael Szentmartoni »Agressivnost i njezini odrazi u odgoju« u *Obnovljeni život*, br. 6, 1991., str. 627–636.; AA. VV., *La famiglia oggi e domani*, Ancora, Milano 1980.; P. P. Donati, *La famiglia nella società relazionale, nuove reti*, nuove regole, F. Agnelli, Milano 1986.; G. Brunetta, »Giovani e famiglie di fronte alla droga — I dati di due recenti indagini« u *Aggiornamenti sociali*, n. 1, 1985., str. 69–84.

44 Usp. FC, br. 46.

45 Usp. Pier Luigi Zampetti, *La società partecipativa*, Dino Editore, Roma³ 1994., str. 27.

društvu« koje se često označuje kao »slobodno«, potrošačko, bogato, »čudo« tehnike i napretka, društvo inflacije, sekularizirano, demokratsko u smislu zakona jačega, itd.⁴⁶ Sve to zajedno upućuje na činjenicu da je čovjek prestao vrijediti kao osoba. A budući su osoba i društvo u uzajamnom odnosu, djelovanju i posljedicama upravo u obitelji i po obitelji, svako obezvrjeđivanje osobe izravno se odnosi i na obezvrjeđivanje obitelji. Tako čovjek i društvo dovode u pitanje sam izvor svoga postojanja i rasta.⁴⁷

Današnje permisivno društvo, kao prirodni habitat obitelji, po vlastitoj logici dopušta čovjeku da radi što hoće, bez ikakvih obveza i ograničenja. Tako se »permisivizam pretvara u apsolutizaciju suda« i prosuđivanja.⁴⁸ Takvo društvo nikome ništa ne jamči i pretvara se u svoje suprotnosti, bezvlast i radikalizam, gdje se vlastiti izbor ne podvrgava razumnom vrednovanju, već »vrijednostima« po vlastitim željama i izboru. Življenje i djelovanje ljudi pokreće nagon ili razlog koji opravdava svaki nagon. Tako se i pojedinac i društvo u cjelini vode u samopropadanje.

Izvan je svake sumnje da je i suvremena obitelj zahvaćena i uzdrmana načelima permisivističkog značaja društva i društvenih odnosa. Iz obitelji su prognani smisao za žrtvu i odricanje o kojima ovise samokontrola ili samogospodstvo vlastitih čina (vlastitog izbora) kao i odgovornost za njih.⁴⁹ Među »plodove« pomanjkanja smisla za žrtvu i samokontrolu spada i raspadanje obitelji: bezvoljnost za rješavanje poteškoća u međuodnosima članova obitelji, ne poštivanje života, nasilje, nered, sebičnost, ravanje po željama i ugodnostima, itd. Permisivno društvo, zatvoreno u vlastito samoljublje i bezgraničnu sebičnost, tako postaje smrtno zatvoreni prostor za pojedinca i obitelj u kojemu se gubi svaki dodir s Bogom. »Smrt Boga, raspadanje čovjeka(...) raspadanje obitelji(...) ubrzava raspadanje materijalne komponente čovjeka«, a »odsutnost vrijednosti rastače čovjekovu duhovnu komponentu«.⁵⁰ Permisivističko društvo samo sebe vodi u smrt.

46 Isto, str. 28.

47 Usp. Sergio Bastianel (a cura di), *Strutture di peccato*, Piemme, Casale Monferrato 1989., str. 27.

48 Usp. L. Zampetti, *La societa...*, nav. dj., str. 29.

49 Upravo o samokontroli ili samogospodstvu vlastitih čina ovisi istinska sloboda čovjeka koju Toma Akvinski određuje kao »domina sui actus« (usp. isto, str. 29, 30.).

50 Usp. Aleksander Solzenicyn, *Un mondo in frantumi* (talijanski prijevod), La Casa di Matriona, Milano 1978., str. 31.

3. Obitelj u okruženju gospodarske učinkovitosti

a) Obitelj i gospodarstvo

Ako se obitelj promatra unutar danas postojećeg gospodarskog sustava (slobodnog tržišta), ona više nije njezin pokretač. I čovjek kao osoba i obitelj kao životna zajednica bačeni su na rub. Pretvoreni su u predmete, kotačiće u gospodarskom stroju. I čovjek i obitelj lišeni su tako svoga vjerodostojnog dostojanstva i mjesta koje im pripada u gospodarskom, političkom i socijalnom životu. Obitelj je podređena učinkovitosti gospodarskog i političkog sustava. Postojeća gospodarska načela i pravila (kao ponuda i potražnja, učinkovitost, ekonomičnost, dobit pod svaku cijenu, bezdušna konkurencija, potpuna sloboda gospodarskih subjekata i dr.) uvjetuju obitelj u njezinu nastajanju, oblikovanju, izboru, usmjeravanju, odgoju, odabiru vrijednosti i ponašanju. Tako se struktura same obitelji mijenja prema zahtjevima ponude i potražnje ljudske gramzljivosti i sebičnosti.

Neka kao primjer posluže djeca u obitelji. Ona zauzimlju različito mjesto u obiteljskoj zajednici. Postaju teret i zapreka sve većoj i trajnoj pokretljivosti i savitljivosti obitelji prema pravilima igre dobitka i učinkovitosti postojećeg gospodarskog sustava. Kamo, na primjer, s djecom ako roditelji — nakon napornog dnevnog rada — žele na zasluženi odmor? Odgovor na to pitanje istodobno nameće i ono drugo — »vrijednosti djece«: jesu li ona još uvijek prvotna vrijednost obitelji i društva ili je riječ o nečem što je podložno trenutnim promjenama i što ovisi o potrebama postojećeg društva i postojećeg političkog i gospodarskog sustava? Djeca tako postaju zanimljiva ili ne zanimljiva roba koja ovisi o trenutnoj ponudi i potražnji na slobodnom tržištu ljudske sebičnosti.

Ako želimo potpunije odgovoriti na pitanje, što je uzrok tako brzog materijaliziranja ili opredmećivanja čovjeka, a posljedično i razaranje obitelji kao njegove životne zajednice, treba se više usmjeriti na čovjekovu duhovnu dimenziju. Čini mi se da je riječ o »zarobljavanju duhovnih energija« koje tako nemaju mogućnosti »da hrane i oživljavaju ljudske odnose bilo u obitelji, bilo u društvu. Ostaju zatvorene u čovjeku, slabe i blijede.« Istodobno »sve izvan čovjeka« (kultura, sredstva javnog priopćavanja, način proizvodnje i potrošnje, javno mnijenje, običaji, koji se postupno uvode...) »teži da izobličí njegovu prirodu slobodnog, razumnog i odgovornog bića.«⁵¹ Riječ je o stvaranju »grešnih struktura« (i one su proizvod modernog društva) koje se svojom željeznom logikom nameću čovjeku i obitelji te im priječe da žive kao osobe i zajednica osoba.⁵²

51 Usp. L. Zampetti, *La societa...*, str. 31–32.

52 Vidi više o »grešnim strukturama« u Sergio Bastianel (a cura di), *Strutture di peccato*, str. 15–31.

b) *Obitelj i socijalna država i rad*

Kada Crkva govori o obitelji u kontekstu gospodarskih odnosa, osobito ističe odnos, mjesto i ulogu rada i socijalne države u obitelji i prema obitelji.⁵³ Čini se da bi *socijalna država* bila najprikladniji društveno, gospodarski i politički oblik organizacije društva u kojemu bi se lakše očitovale i ostvarivale temeljne vrijednosti osobe i obitelji, tj. zajedničkog dobra i pojedinca i društva.⁵⁴ To se očituje u solidarnosti svih sa svima, u podvrgavanju gospodarske učinkovitosti vrijednosti osobe poštivanjem njezinog dostojanstva, u isticanju služenja svih društvenih, političkih i gospodarskih institucija ljudskim i etičkim načelima. Tako socijalna država, putem pravedne raspodjele materijalnih dobara (*imati*) promiče duhovne vrijednosti (*biti*), gdje je prvo podvrgnuto drugome.⁵⁵ Pri tome treba upozoriti da je socijalna država, u svojoj funkciji promicanja i zaštite dobra svih, uvijek u ovisnosti o objektivnim kriterijima dobra i zla koji su iznad nje same.⁵⁶

Budući da se samo u obitelji živi dragovoljna razmjena između supružnika i naraštaja, ona je tako uzor i potpora djelovanju socijalne države. Među njima postoje i djeluju uzajamni odnosi: dok je potonja »prikladno okruženje« ispravnog i potpunog rasta obitelji, ova je opet »rasadište« poštenih građana koji će u solidarnosti ostvarivati načela socijalne države. U obitelji se osobi prenose vrijednosti, rad i solidarnost, koje je čine sposobnom i djelotvornom u društvenoj zajednici.

U svezi sa solidarnošću, o kojoj je ovdje riječ, treba istaknuti da osoba u obitelji ostvaruje samu sebe u poslušnosti istini i u samodarivanju (redovito drugoj osobi). To je ulaženje u zajedništvo života s drugima, tj. *ljudska solidarnost* koja se postvaruje (materijalizira) u *materijalnoj solidarnosti*. Takva solidarnost nije nikako automatska ili spontana, već se stječe mučnim naprezanjem i samoostvarivanjem marnim radom. Potonji je tako nužni proces ostvarivanja osobe njezinim djelovanjem na svim područjima života. *Rad* je proces koji ljude povezuje međusobom. Stoga razmjenjujuće vrijednosti stečene radom, bilo u obitelji bilo u širim zajednicama,

53 »Socijalna država«: »suvremena država koja svojim mjerama i djelovanjem potiče i usmjerava gospodarski razvoj te preraspodjeljuje nacionalni dohodak u korist nižih slojeva stanovništva. Brine se o zaposlenosti za rad sposobnog stanovništva, otklanjanju siromaštva, ostvarenju blagostanja, zdravlju i školovanju stanovništva, zbrinjavanju starih i bolesnih i dr.« (usp. *Ekonomski leksikon*, LZ »Miroslav Krleža« i Masmedia, Zagreb 1995., str. 834).

54 Više o »zajedničkom dobru« vidi u: Raimondo Spiazzi, *Principi di etica sociale*, ESD, Bologna 1989., str. 43–49.

55 Ne smijemo promatrati duhovne i materijalne potrebe osobe i obitelji kao nešto odvojeno. Riječ je o jedinstvu koje se ostvaruje u različitosti (usp. *Rerum novarum*, br. 126–128; *Centesimus annus*, br. 44).

56 Usp. *Centesimus annus*, br. 45.

moraju biti na raspolaganju u životu obitelji kao uporabljive vrijednosti za zadovoljenje potreba svih osoba. Obavljanje posla je tako, uz svoju materijalnu dimenziju, i sredstvo uzajamnog međusporazumijevanja. Ta dva elementa, jedinstvenog procesa, uvijek moraju biti jednako zastupana i vrednovana. Ako se, naime, ravnoteža međudjelovanja između učinka u radu (fizičkom, materijalnom) i komunikativne (međupriopćavajuće) djelatnosti naruši, ističući odveć jedno ili drugo, raspada se obitelj, a posljedično i društvo.

Obitelj i rad su ljudski prostori i mjesto unutar kojih se obavlja cjelokupni život u zajedništvu, prijateljstvu i bratstvu. Naime i »u obitelji i na radu ljudi moraju živjeti jedni pored drugoga ne niječući se, već trajno tražeći putove iskrene suradnje, uzajamnog služenja i solidarnosti«. ⁵⁷ Čovjek je »osuđen« na solidarnost ako ne želi samog sebe uništiti u vlastitoj sebičnosti. Živjeti solidarno i za solidarnost znači trajno se boriti protiv napasti »uzajamne ravnodušnosti ili neprestanog suprotstavljanja jedni drugima i općeg straha koji vodi u malodušnost i očaj pred životom i njegovim zahtjevima«. ⁵⁸

Rad je jedan od najboljih načina ostvarivanja solidarnosti u obitelji i među ljudima, na što nas i Evanđelje podsjeća, pozivajući na raspoloživost općem dobru (kojega nema bez nesebičnog rada i suradnje svih) čestitom uporabom darova koje smo primili (inteligencija, tehnika, vlast...). Tako solidarnost (u radu) nije puki osjećaj ili samo riječi, već »djelotvorna, moralna zauzetost, čvrsta i trajna odlučnost zauzimati se za opće dobro...« ⁵⁹ I rad i solidarnost, kao oblike ostvarivanja obiteljske zajednice, treba shvatiti procesom koji neprestano traje i koji ima svoje uspone i padove.

U kontekstu gore rečenoga, nije nevažno trajno isticati obvezu cijele zajednice, a poglavito države, prema nezaposlenima. Naime, kao što je sigurno radno mjesto jamstvo za materijalnu (a time i duhovnu) sigurnost obitelji, tako je gubitak rada i radnog mjesta izvor tjeskobe i prijetnja stabilnosti i skladu obiteljske zajednice. ⁶⁰ Riječ je o »skupu« problema: nezaposlenost, osobito mladih, opasnost smanjenja radnih sposobnosti, manjak građanske službe, ekonomska ovisnost roditelja u školovanju djece, gubitak stana, trajna žurba, itd. Evo kako Ivan Pavao II. opisuje trenutno stanje odnosa između obitelji i rada: »Slika trenutnih uvjeta obitelji je(...) uznemirujuća. Kriza obiteljskog instituta, povezana s rastućom pro-

57 Usp. Papa — famiglia, str. 27.

58 Isto, str. 28.

59 Isto, str. 29.

60 Prijetnje stabilnosti obitelji i njezinu skladu mogu biti, uz ostalo, i manjak stanova, visoke cijene, zbog čega mladi odgađaju zaruke i ženidbu, vođenje isključivo gospodarskom računicom i dr. »Sve su to znakovi odsutnosti tako potrebne solidarnosti među ljudima« (usp. isto, str. 30.).

blematicom rada, sve se više osjeća a njezine posljedice teške su za cijelo društvo (...). Rad obaju roditelja, često i dvostruki rad, izgubljeno vrijeme na prenapučenim cestama, kao moljac su koji rastače identitet obitelji, povećava zbrku kod mladih koji su sve više zbunjeni u njihovim temeljnim odlukama, razočarani u njihovim najintimnijim očekivanjima.«⁶¹

Rad, dakle, ne bi smio biti čimbenik razaranja i razdvajanja obitelji, nego potpora da obitelj raste u sigurnosti, slozi i miru. Stoga spomenuti papa ističe da je »rad temelj na kojem se gradi obiteljski život, prirodno pravo čovjeka i njegov poziv (...), na neki način, uvjet koji omogućuje zasnivanje obitelji, jer obitelj iziskuje sredstva za život, koja čovjek normalno stječe radom. Rad i radišnost uvjetuju i cijeli odgojni proces unutar obitelji.« No, istodobno »obitelj je jedna od najvažnijih točaka prema kojoj se mora oblikovati društveno–etički poredak ljudskoga rada. (...) Obitelj je doista u isti mah zajednica koja omogućuje rad i prva domaća škola rada za svakog čovjeka.«⁶²

Čini se da moderno tržišno gospodarstvo ipak sve više teži upravo prema razdvajanju ili, što je još gore razbijanju obiteljske zajednice. Naime, jednostrano isticanje zarade u radu može dovesti do loma obitelji.⁶³ Rad nije više sredstvo samoostvarivanja i samopotvrđivanja osobe i obitelji kao vrijednosti za sebe, već sredstvo podjarmljivanja i razdvajanja. Obitelj sve više biva potiskivana iz svojeg središnjeg mjesta u životu pojedinca i društva. Dok neki u društvu pokazuju samo sporedno zanimanje za obitelj i njezine vrijednosti, drugi je pak vide kao zapreku trenutno vladajućim težnjama u društvu.⁶⁴ U gospodarskoj politici, zauzetost za rast sveukupnog gospodarskog sustava (a ne samo za dio koji se odnosi na dobit), sve manje se vodi svjesnošću o vrijednosti rada kao temeljnog ljudskog dobra i kao potrebnog sredstva po kojem osobe u obitelji ulaze u međusobno povezivanje s cjelokupnom zajednicom.

U okviru rada i socijalne države, gospodarski odnosi su materijalno konkretiziranje ljudske osobe, a time i obitelji i društva u cjelini, koja se ovdje pojavljuje kao radnik. Čini se da je upravo rad uvjet punog razvitka osobe (radnika) i to ne samo ukoliko je on redoviti uvjet prisvajanja dobara (nužnih za osobno uzdržavanje i za uzdržavanje obitelji), nego i zato što se čovjek usavršuje upravo radom. Tako je potonji prikladan oblik

61 Isto, str. 31.

62 Usp. *Laborem exercens*, br. 10.

63 Usp. Rocco Butiglione, *Il problema...*, str. 194, 195.

64 Takav stav je čvrsto povezan s nebrigom za nezaposlene. Upravo potonje priječi mnogima pristup radu i posljedično osnivanju obitelji. Vidi o tome više u: Papa Pavao VI., »Poruka: Prava čovjeka i pomirenje«, u Marijan Valković, priredio, *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, KS, Zagreb 1991., str. 410. (br. 3); (djelo će od sada biti navodeno kao *Valković – SGKSN*). Također u istom djelu: »Povelja o pravima obitelji«, str. 568. (br. 9b, e, d); LE, br. 16c, d, 18; SRS, br. 28c.

uključivanja pojedinca u mrežu ljudske solidarnosti koja mora crpsti svoju nutarnju snagu iz sebedarivanja osobâ u obiteljskoj zajednici.⁶⁵

4. Crkveno Učiteljstvo o obitelji

Polazimo od činjenice da Crkva ne zatvara oči pred problemima u kojima se nalazi suvremena obitelj. Naprotiv, suočuje se s njima i pokušava ih rješavati. Drugi vatikanski sabor upozoruje da je upravo obitelj izvrgnuta zabludama i zamaćivanjima kao, na primjer, poligamiji (GS 47b), rastavi (GS 47b, 49c), tzv. slobodnoj ljubavi (GS 47b), sebičnosti (GS 47b), hedonizmu (GS 32, 47b). Jednako tako i postojeće gospodarske, društveno–psihološke i političke prilike unose ozbiljan nered u obitelj (GS 47).

Ivan Pavao II. označuje situaciju u kojoj živimo kao moralni nered o kojemu kaže: »Pojava o kojoj govorimo toliko se proširila da stavlja u pitanje financijske, novčarske, proizvodne i trgovačke strukture i mehanizme koji vladaju svjetskom ekonomijom služeći se različitim političkim pritiscima. Sve te strukture i mehanizmi pokazuju se uglavnom nesposobnima kako za sređivanje nepredvidivih društvenih prilika koje su baštinenje od prošlosti, tako i za izlaženje ususret žurnim izazovima i etičkim zahtjevima sadašnjeg trenutka.«⁶⁶ I čovjek i obitelj dionici su »plodova« takvog okruženja u kojemu su podvrgnuti pritiscima (koje je stvorio sâm čovjek!), što rađa tjeskobom, nezadovoljstvom, strahom i gorčinom.⁶⁷

Riječ je, dakle, isključivo o materijalističkoj civilizaciji koja ne može osigurati istinsku sreću čovjeku i obitelji. Naprotiv, ona ih »osuđuje na robovanje stvarima, ekonomskim sustavima, proizvodnji, vlastitim proizvodima.«⁶⁸ Sve se to, prema Ivanu Pavlu II., stvarno očituje na obitelj kao pritisak na njezino jedinstvo (i to čupanjem obiteljskog korijena što je uzrokovano brzom i naglom pokretljivošću, osobito iz seoskog u gradski oblik življenja), njezino osiromašenje, i kao velika podložnost asimilacijskom procesu (koji redovito uzrokuje jaz između naraštaja unutar obitelji kao i identiteta mladih naraštaja).⁶⁹

65 O radu i njegovoj ulozi u životu obitelji, pojedinca i društva vidi osobito: GS, br. 61, 67; RN, br. 32–34; QA, br. 65–70; Papa Pavao VI., »Crkva i rad danas« u *Valković – SGKSN*, str. 359–361.; LE, br. 4–7; Usp. R. Butiglione, *Il problema...*, str. 285.

66 Ivan Pavao II., *Redemptor hominis*, br. 16c (od sada u tekstu kao RH) u *Valković – SGKSN*, str. 443.

67 RH, br. 16d, 17.

68 Usp. RH, br. 16b.

69 Obilnu literaturu, u svezi s problemima i pitanjima koja se odnose na obitelj i obiteljsku zajednicu, čitatelj može naći u *Obnovljeni život*, br. 3/4, 1995., str. 346–350.

5. Što društveni nauk Crkve stvarno predlaže

a) *Solidarnost i istinsko prijateljstvo unutar obitelji*

Današnja uža obitelj poprilično se razlikuje od tradicionalne obitelji i to upravo po manjku nužne solidarnosti među članovima. Zbog toga je potrebno da se obitelji međusobom tješnje povezuju i uzajamno pomažu, ne samo kao preporuka Crkvenog Učiteljstva nego i zbog suprotstavljanja težnji samoizoliranosti i samnozatvorenosti današnjega društva. Uz to, istinsko *prijateljstvo* među članovima obitelji put je prema otvorenosti i velikodušnosti, kreposti koje obitelj mora njegovati.

b) *Ponovno vrednovanje ustanove braka*

Uz tu ustanovu vezani su rast, stalnost i čvrstoća obitelji. Naime brak je »po svojoj naravi usmjeren na rađanje i odgajanje djece«, u kojima dosiže svoj vrhunac i što se događa u obitelji, a nikako izvan nje.⁷⁰ Tako, usprkos trajnim promjenama, Crkva gleda s optimizmom na obitelj, jer se baš »vrijednost i solidarnost ženidbe i obiteljske ustanove često očituju u činjenici što duboke promjene današnjega društva (...) otkrivaju (...) pravu narav same ustanove«. ⁷¹ U svezi s potonjim, Crkva ne govori tako kao da bi zatvarala oči pred problemima u kojima se nalazi obitelj u promjeni i krizi. Naprotiv, ona ih vrlo dobro uočuje, ali upozoruje i na posljedice, stoga ističe da danas budući »mnogi mladi odbacuju ne samo crkveno vjenčanje već i građanski brak... (a) za društvenu dimenziju spolnosti i za spolnu životnu zajednicu kao da su slijepi«, ⁷² izlažu se riziku propadanja, jer »živjeti zajedno bez zakonskog priznanja gotovo uvijek uključuje, na dugi rok, niz laži koje uništavaju društvenu vezu«. ⁷³

Crkva tako ponovno ističe i potvrđuje društvenu dimenziju bračne zajednice, tj. rađanje i odgoj djece, zapravo sve ono što odatle proizlazi, i upozoruje da njezino neprihvatanje i življenje znači nijekanje »temeljne dimenzije spolne životne zajednice, a sebe lišavaju društvene potpore i istodobno uskraćuju svoju potporu društvu«. ⁷⁴

c) *Promišljanje o kriteriju izbora*

Da mladi — kandidati za ženidbu i brak — ne bi upali u maloprije opisano stanje, moraju se truditi da budućoj ženidbi prethodi vrijeme ozbilj-

70 GS, br. 48.

71 GS, br. 47.

72 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon 3*, str. 56.

73 Usp. Anthony Guindon, »The Sexual Language«, *An Essay in Moral Theology*, Ottawa 1976., str. 34.

74 Usp. B. Häring, *Kristov zakon 3*, str. 56.

nog razmišljanja, traženja i jasnoće glede budućeg životnog druga kojega valja odabrati u duhu uzvišenosti i plemenitosti zvanja. To znači da »*po-glaviti kriterij izbora* ne smije biti bogatstvo, društveni ugled ili tjelesna ljepota, već odlike koje potiču nadu u vjernu ljubav, u uzajamno poštovanje savjesti i u slobodu od svake manipulacije kojom bi se skućivala nutarnja sloboda i napose sloboda savjesti«. ⁷⁵ Tako shvaćeni i prihvaćeni: brak, ženidba i obitelj, po sebi isključuju tzv. alternativne stilove života — kao, na primjer, samački život (beženstvo), izvanbračna zajednica, brakovi bez djece, samohrani roditelji s djecom, homoseksualni parovi, itd. — koji se sve više pojavljuju u modernom društvu. ⁷⁶

d) Djeca: život obitelji i društva

Ivan Pavao II. poziva obitelji da oslobode »izvanredne energije, sposobne da čovjeka otmu iz anonimnosti(...) te da ga djelotvorno uključe, s njegovom jedinstvenošću i neponovljivošću, u tkivo društva«. ⁷⁷ Tako se obitelj promatra sa stajališta pomoći pojedincu — misli se ponajprije na djecu — koja mu je potrebna u njegovu samoostvarivanju kao osobe i društvenog bića. To je suprotan smjer od onoga prema anonimnosti koju mu nudi društvo masa.

Pomoć koju pruža obitelj odnosi se, prije svega, na njegovanje, prenošenje i življenje etičkih (moralnih) uvjerenja. Činjenica je, naime, da »moralni čovjek stječe svoje prvo i intimno znanje o dobru« (i zlu) »u obitelji, u kojoj je rođen i odgojen«. ⁷⁸ I tako, dok dijete upravo u obiteljskom krugu poprima usmjerenje za dobro i prema dobru, roditelji, »koji se u svom domu brinu za zdravu hranu, odjeću i stan, za razborit životni ritam, za igru i pjesmu, radost i ozbiljnost, služe na taj način i vječnom spasu svojih milih«. ⁷⁹

Na djelu je dakle »apostolsko poslanje obitelji« koje ima veliko značenje i za Crkvu i za društvo. Roditelji, zajedno s ostalim članovima obitelji, dušobrižnici su svoje djece i svjedoci Božje ljubavi prema čovjeku. Takvo ozračje i takvo poslanje *svojstveno je samo obitelji*. ⁸⁰ Tako je potonja obitelj intimna i temeljna zajednica (prije društva, kulture i politike) u kojoj djeca uče govor života. Nije potrebno isticati da pri tome

75 Isto, str. 57.

76 Vidi o tome više u Anthony Giddens, *Sociology*, str. 405–413.; Grupa autora, *Sociologija*, str. 147.; Bernard Häring, *Kristov zakon* 3, str. 83., 171. sl.

77 FC, br. 43.

78 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon* 1, KS, Zagreb 1973., str. 134.; Vidi o tome više u: GE, br. 1, 3, 71; GS, br. 52; Ivan Pavao II., »Povelja o pravima obitelji« u *Valković–SGKSN*, str. 566; FC, br. 37; D. Plasaj, »Obitelj — odgoj djece« u I. Koprek, *Život u obitelji*, str. 109–130; Lettera, br. 16.

79 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon* 2, KS, Zagreb 1980., str. 450.

80 Usp. *Apostolicam actuositatem*, br. 11; *Lumen gentium*, br. 41.

život roditelja ima odlučujuću ulogu. Njihov primjer je odsudan za djecu koja shvaćaju »dubinu i smisao ljubavi više iz ponašanja majke i ostalih osoba negoli iz njihovih riječi«. ⁸¹ Obitelj na djecu prenosi život ili smrt, dobro ili zlo koje će ovi kad odrastu prenositi svojoj djeci gotovo onako kako su i što su primili u obitelji u kojoj su živjeli. Roditelji su, dakle, prvi i temeljni odgojitelji vlastite djece. ⁸²

U tom svjetlu odgojiteljska zadaća roditelja dobiva još više na značenju i odgovornosti koju društvo i društvene institucije moraju poštovati i pomagati. ⁸³ Cijela društvena zajednica mora shvatiti i prihvatiti da »roditelji daju djeci život«, da »imaju vrlo tešku obvezu da ih odgajaju i« da »ih zato treba priznati kao prve i povlaštene odgojitelje svoje djece«. Odgojna uloga roditelja je takve važnosti da se teško može bilo čim drugim zamijeniti. ⁸⁴ Roditelji stvaraju obiteljsko ozračje — prožeto ljubavlju i odanošću prema Bogu i ljudima — »koje će pogodovati punom osobnom i društvenom rastu djece. Obitelj je stoga prva škola onih društvenih kreposti koje su potrebne svakom društvu« (GE 3). Na taj način obitelj uvodi mladog čovjeka u građansku zajednicu gdje će živjeti i promicati kreposti (vrijednosti) stečene u obitelji. To pokazuje istodobno i na uzajamnu upućenost jednih na druge što proizlazi iz ljudske naravi. Sve su to plodovi jedino sklada i ljubavi između roditelja i djece. ⁸⁵

e) Življena bračna ljubav supružnika: otvorenost i odgovornost

Odnos roditelji — djeca (i sve ono što se u tim odnosima događa) ovisi o stupnju vjerodostojnosti *življene bračne ljubavi supružnika*, ljubav koja je ono intimno žarište koje oživotvoruje, u svagdašnjem životu, onaj 'da' izrečen na dan sklapanja braka. Riječ je o transcendentnoj dimenziji vidljivoga čina, jer »kada supružnici svojim tjelesnim združenjem izgovaraju i produbljuju svoje neporecivo 'da' bračnog ugovora, tada izgovaraju riječ u kojoj na neki način odjekuje život trojednoga Boga«. ⁸⁶ Takav način razmišljanja baca novo svjetlo na roditeljsku dužnost. Ako, naime, supružnici

81 Usp. »Sex and Morality«. A Report Presented to the British Council of Churches, London 1966., str. 31. (Prema B. Häring, *Kristov zakon 3*, str. 18.). Više o tome također u: J. Aldous, L. Kell, »Trends in Child Care over Three Generations« u *Marriage and Family Living*, 1960., 22, str. 176–177.

82 Usp. *Lettera*, br. 17, str. 59.

83 O uloji roditelja kao »prvog odgojitelja« vidi u FC, br. 36–41; Raimondo Spiazzi, a cura di, *Enciclopedia del pensiero sociale cristiano*, ESD, Bologna 1992., str. 995.; *Papa — famiglia*, str. 37.

84 Usp. E. Fuchs, *Glaube und Erfahrung*, Tübingen 1965., str. 308.

85 Usp. *Lumen gentium*, br. 41; *Dignitatis humanae*, br. 5; *Inter mirifica*, br. 10.

86 Treba se čuvati napasti da se bračna ljubav svede isključivo na spolnost ili senzualizam ili, pak, na spiritualizam. Danas naime »poglaviti problemi nisu više društveni tabui nad spolnom aktivnosti na osjećaj grijeha, već činjenica da je spolnost za mnoge postala prazno mehaničko i besmisleno iskustvo« (usp. R. May, *Man's Quest for Himself*, New York 1965., str. 15s).

— otac i majka — žive u istinskoj ljubavi, »oni postaju privlačne, intuitivne, prodrone, senzibilne, pozorne, plemenite i blage« osobe, sposobne da te osobine prenesu i na nove živote koji se rađaju iz njihove uzajamne ljubavi.⁸⁷

Ovdje dotičemo i *otvorenost i velikodušnost* bračne ljubavi (tj. supružnika) prema novom životu. Nije moguće da se iskreno življena ljubav u braku (u obitelji) zatvara u jalovu osamljenost. Naprotiv, ona je potpuno otvorena i disponirana prema roditeljskom pozivu davanja života, a ne u njegovu gašenju ili gušenju. To znači da se plodna ljubav »ne iscrpljuje u zajedništvu bračnih drugova već je usmjerena prema tome da se nastavlja budeći nove živote«.⁸⁸ Tako se uzajamna ljubav oca i majke pretače u »najdragocjeniji dar braka«, u djecu. Upravo ta otvorenost obitelji prema životu je njezino vlastito bogatstvo.

Posljednji pape često ističu da je suvremena obitelj sve više i više zatvorena prema novom životu.⁸⁹ Stvorena je »klima zbrke« u kojoj potrošači seksa idu za drastičnim smanjenjem nataliteta. Cjelokupno društveno okruženje obitelji prožeto je zatvorenošću i sebičnošću što vodi samouništenju i braka i obitelji, a time i samog društva. Tu ne može biti nikako govora o iskrenoj življenoj ljubavi u iskrenosti i velikodušnosti, jer istinska bračna ljubav je po sebi usmjerena prema drugome a ne prema sebi.⁹⁰

Maloprije spomenutu velikodušnost i otvorenost bračne ljubavi prema novom životu, uvijek slijedi *odgovornost* za taj novi život. Misli se na »odgovorno roditeljstvo« koje s radošću prima novi život i brine se za njegov rast. Ono se nikako ne može poistovjetiti s težnjom suvremene obitelji da svoju majčinsku i očinsku ljubav podvrgava zahtjevima trenutno djelotvornih »vrijednosti« kao, na primjer, lagodnost i komotnost, seksizam, zloraba slobode, neumjerenost u trčanju za materijalnim dobitcima i dr. U takvom ozračju djeca su predmet pogađanja, korisnosti i načina osiguranja ili nedruštvenog položaja, roba koja ovisi o trenutnim kretanjima na tržištu.⁹¹

6. Obitelj i kultura

Iz dosadašnjeg razmišljanja o obitelji, u svjetlu društvenog nauka Crkve, relativno lako može se zaključiti da je kultura čvrsto povezana s obitelji, koja u njoj nalazi svoje naravno okruženje. Dostignuća kulture,

87 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon 3*, str. 90.

88 Usp. Papa Pavao VI., *Humanae vitae*, KS, Zagreb 1968., br. 9e.

89 Usp. GS, br. 50; FC, br. 14; *Lettera*, br. 11.

90 Usp. GS, br. 27, 51; Papa Pavao VI., »Crkva i rad danas« u *Valković-SGKSN*, str. 372, br. 18; »Pavao VI. i Sinoda biskupa 1974.: Poruka: Prava čovjeka i pomirenje« u isto, str. 409, br. 1; FC, br. 30; SRS, br. 26; *Lettera*, br. 13f.

91 Usp. CA, br. 36b; Bernard Häring, *Kristov zakon 3*, str. 43.

zajedno s narodnim običajima i ćudoređem, »uređuje temeljne odnose u obitelji i društvu.«⁹² Riječ je, dakle, o uzajamno povratnom djelovanju: kultura je onaj prirodni milje u kojem obitelj živi, raste i djeluje. U igri su vrijednosti — ljudske i etičke — koje vrijede kako za obitelj tako i za cijelo društvo. »Kultura počiva na sadržaju uvjerenja i stavova naspram životu i svijetu koje ćovjek od svoga najranijeg djetinjstva u sebe prima i koja ga prije svega duhovno oblikuje.«⁹³ U tom svjetlu, upravo je obitelj ono intimno svetište gdje ćovjek ući razlikovati dobro i zlo, prihvaćati dobra kulture, koja opet sama promiću ćudoredno buđenje i rast, i osobe, i obitelji.

Dakako da se ovdje misli na kulturu velikodušnosti i solidarnosti u kojoj je »zajednićko dobro« (obitelj) iznad pojedinaćnoga dobra (i interesa) i gdje jaći pomaće slabijemu na obostrano dobro i napredak. Stoga je važno isticati i zauzimati se za odgoj — svih ćlanova obiteljske zajednice — kojim će se promicati društvene kreposti (osjećaj za sućivot, uzajamno poštovanje, uzajamno pomaganje). Ovdje je kultura u slućbi osobe i obitelji. Prema tome nije rijeć o »apsolutnoj vrijednosti«, nego o »instrumentalnoj vrijednosti« u slućbi pojedinca i društva, osobe i obitelji.⁹⁴

Iz ćinjenice da je kultura, u odnosu prema obitelji i njezinim zahtjevima, sredstvo ili vaćna vrijednost, proizilazi da ona moće primiti predznak pozitivnog ili negativnog, tj. postati ili »kultura ćivota« ili »kultura smrti«. Stoga je odsudno da se svi ćlanovi obitelji vode ispravnim kriterijima u biranju i slijećenju pozitivnih kulturnih vrijednosti.⁹⁵ Ako je, naime, obitelj zdrava, bit će zdravo i društvo, a njihovo »zdravlje« bit će znak opredjeljenja svih za pozitivne kulturalne vrijednosti.

Zdravi odgoj u obitelji promiće ćudoredna naćela i norme kojima će se budući graćani voditi u kulturi, politici, gospodarstvu i upravi. Na djelu je slojevita uzajamna ovisnost izmeću obitelji s jedne strane, i podrućja društveng i kulturnog ćivota s druge strane. To je zatvoreni krug koji ima svoje ishodište u obitelji i koji, obuhvaćajući i proćimajući cjelokupnu društveng-kulturalnu stvarnost, ponovno uvire u obitelj. Niti jedna odluka na kulturalnom ili društvengom podrućju ne moće zaobići obiteljsku zajednicu. Stoga je i »drćavna vlast (...) suodgovorna da (...) razvoj kulturnih oblika, i slićno, budu, po mogućnosti, korisni a ne štetni za obitelj.«⁹⁶

92 Isto, str. 329.

93 Usp. GS, br. 61; J. Messner, *Kulturethik mit Grundlegung von Prinzipienethik und Persönlichkeitethik*, Innsbruck 1959., str. 331.

94 O »kulturi« kao vrijednosti vidi u: Batista Mondin, *I valori fondamentali*, Dino Editore, Roma 1985., str. 134.

95 Usp. Isto, str. 133.

96 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon 3*, str. 480.; Roco Butiglione, *Il problema politico...*, str. 58.; »Drćava se zauzima u obrani i promicanju obitelji, kao najuće jezgre društva, po kojoj se ćuva i ućvrćuje jedinstvo, stabilnost, sloboda djelovanja prema savjesti i odgoju djece. Drćava promiće i brani javni moral i poštivanje svih civilnih i moralnih vrijednosti koje ćine zajednićko dobro nacionalne zajednice« (usp. Raimondo Spiazzi, *Lineamenti di etica politica*, ESD, Bologna 1989., str. 70–71).

Govoriti, dakle, o odnosu obitelji i kulture znači podsjetiti sve čimbenike u društvu na obvezu promicanja, uz već spomenute vrijednosti velikodušnosti i solidarnosti, vrijednosti slobode, vjernosti i suodgovornosti kao temelja zdravog života u obitelji, a time i u cijelom društvu, jer zauzeto »sudjelovanje, odgovornost, savjest i sloboda jesu pojmovi, koji su međusobno povezani«. ⁹⁷

7. Što se ne smije zaboraviti

a) Obrana obitelji je u zajedničkom interesu cijelog društva

»Ovu misiju, da bude prva i životna stanica društva, obitelj je primila od Boga« (AA 1). Kao u živom tkivu, zdravlje i snaga društva ovisi o zdravlju i snazi obitelji i zato je obrana i promicanje jednoga, obrana i promicanje drugoga. ⁹⁸

b) Svaki život primiti kao dar

Obitelj će se otvoriti životu ne samo njegovim prihvaćanjem i trajnim odgojnim djelovanjem, već također i zauzimanjem u pomaganju adolescentima i mladima da prihvate svaki život unutar Božjega plana. Za to je potrebno ispravno vrednovanje kršćanskih motivacija koje moraju biti u temelju vlastitog izbora. ⁹⁹

c) Poštivanje i potpora obitelji

Crkva, društvo i država, svi zajedno, moraju biti na raspolaganju obitelji. U svezi s drugim i trećim čimbenikom treba istaknuti da priznanje neotuđivih prava, koja obitelji pripadaju po prirodnom zajedništvu utemeljenom na braku, mora se društveno i politički utjeloviti u stvarni izbor i odluke koje će joj omogućiti da obavlja vlastite zadatke uz nužno priznanje institucionalnog političkog i gospodarskog značenja. Politička zajednica, svjesna temeljne uloge obitelji u društvu za zdrav i civiliziran suživot, znat će pokrenuti i ostvariti mnogostruke oblike potpore koji idu za djelotvornim poštivanjem obitelji i koje će joj dopustiti da služi ljudskom životu. ¹⁰⁰

97 Usp. Bernard Häring, *Kristov zakon 3*, str. 480; Batista Mondini, *I valori...*, str. 109s.

98 Usp. *Papa — famiglia*, str. 72; FC, br. 41.

99 Usp. *Octogesima adveniens*, br. 13; FC, br. 28–30; *Papa — famiglia*, str. 72–73.

100 Usp. FC, br. 42–46; Također s tim u svezi vidi »Agenti di socializzazione politica«, u *Dizionario di politica*, UTET, Torino 1983., str. 1081–1083.

d) Kršćanskim obiteljima uzor i jakost u izboru je Isus Krist

Ivan Pavao II. u svojim javnim nastupima hrabri i potiče kršćanske obitelji na ustrajnost na izabranom putu, na uzajamnu vjernost i dosljednost u življenju odabranog puta, podsjećajući da im je Krist ne samo uzor već i trajna pomoć i snaga za život.¹⁰¹

e) Trajni napor u poznavanju i poštivanju prava obitelji

Ovdje mislim, prije svega, na popis prava obitelji prema *Familiaris consortio*, koju u cijelosti donosim u bilješci.¹⁰²

Zaključak

Moderno društvo — označeno gubitkom istinskih vrijednosti, sekularizacijom, permisivizmom, relativizmom, ravnodušnošću i arogantnošću — izaziva duboke promjene u čovjeku u društvenim institucijama. Čini se da je obitelj najranjivija budući da je ona »temeljna stanica« i »primarna institucija« društva. Podvrgnuta je često brzim i ostrim promjenama, na što upozoruju, kako društvene discipline (sociologija), tako i Crkveno Učiteljstvo. Društveno ozračje vrlo malo pomaže da bi se nadišla kriza i svladale poteškoće i zato je opravdan i potreban zahtjev društvenim institucijama da sve učine kako bi obitelj ponovno postala izvorom životvorne snage društvene zajednice.

101 Usp. FC, br. 49, 50; *Papa — famiglia*, str. 74.

102 Prava obitelji prema *Familiaris consortio* br. 46:

- »pravo da postoji i razvija se kao obitelj, to jest pravo svakog čovjeka, a osobito si romašnih, na osnivanje obitelji i na uzdržavanje prikladnim sredstvima;
- pravo da vrši svoje poslanje s obzirom na prenošenje života i odgoj djece;
- pravo na intimnost bračnog i obiteljskog života;
- pravo na postojanost bračne veze i ustanove ženidbe;
- pravo da vjeruje i ispovijeda i širi svoju vjeru;
- pravo da odgaja svoju djecu u skladu s vlastitim predajama, vjerskim i kulturnim vrednotama, i to nužnim pomagalicama, sredstvima i ustanovama;
- pravo na fizičku, društvenu, političku, gospodarsku sigurnost, osobito za siromašne i bolesne;
- pravo na stan prikladan za doličan obiteljski život;
- pravo izražavanja i predstavnštva pred javnim, gospodarskim, društvenim i kulturnim vlastima, kao i pred nižim organima koji o njima ovise, i to izravno ili s pomoću udruženja;
- pravo osnivanja udruženja s ostalim obiteljima i ustanovama da bi prikladno i s nadležnošću ispunile svoju zadaću;
- pravo da prikladnim ustanovama i zakonodavstvom zaštiti maloljetne od štetnih droga, pornografije, alkoholizma, itd.;
- pravo na časnu zabavu koja promiče i obiteljske vrednote;
- pravo starijih osoba na dostojan život i doličnu smrt;
- pravo da kao obitelji isele radi traženja boljih životnih uvjeta.«

Zdrav obiteljski život mora biti norma djelovanja i ponašanja društvenih čimbenika u svim područjima javnoga života. Sve društvene institucije dužne su promicati zdrav obiteljski život prema ljudskim, etičkim i kršćanskim načelima. Nije, naime, potrebno isticati da gospodarske i političke institucije mogu svojim nepromišljenim i štetnim odlukama (i zakonima) dovesti do propadanja zdravlja i životnosti obitelji. Stoga, razumne odluke na nacionalnom i svjetskom planu moraju voditi brigu o njihovoj spojitosti s obiteljskim životom.

Politika i gospodarstvo moraju biti podređeni vrijednostima obiteljskog života, moraju poštivati i promicati narav i zadaću obitelji. Institucije braka i obitelji stoje i napreduju ili stradavaju »u međuzavisnosti s društvenim, kulturnim, političkim i gospodarskim strukturama ljudskoga života u cijelosti«. Upravo zbog te činjenice, braku i obitelji potrebno je društvo kao jamac njezine sigurnosti i stalnosti kao i za ispunjenje njezine zadaće.

Po istoj logici, kršćanskoj je obitelji, uz društvo, potrebna i Crkva kao potpora u življenju njezinog zvanja i poslanja. Njoj ne može biti svejedno kako se društvo odnosi prema braku i obitelji, i koje vrijednosti promiče i štiti. Crkva ističe da je početak »obnove obitelji«, a time i cijeloga društva, u *osobnom obraćenju*, koje ima *društvenu dimenziju*, što osobito treba isticati kako bi postalo dio sveopće društvene svijesti. Osobno obraćenje je nužno, i to: jer pridonosi prenošenju vjere mladim naraštajima što je jamstvo za bolju budućnost i zato što stvara ozračje uzajamnog poštovanja, povjerenja, ljubavi i istinske izgradnje obiteljskoga života.

I sociološke analize i društveni nauk Crkve slažu se da obitelj u modernom društvu trpi duboke promjene, ali isto tako da ne može nestati. Naprotiv, uz zajedničko zdušno zalaganje, ona se opet i opet rađa i raste kako bi i dalje davala život cijelom društvu. Sve to upućuje na zaključak da alternative (braku i) obitelji — kao npr. komune, život u divljem braku, jednospolni brakovi — nemaju budućnosti.

Literatura

1. AA. VV. *La famiglia oggi e domani*, Ancora, Milano 1980.
2. Aldous, J. – Kell, L., »Trends in Child Care over Three Generations«, u *Marriage and Family Living*, br. 22., 1960.
3. Anshen, R. H. (ed.). *La famiglia, la sua funzione e il suo destino*, Bompiani, Milano 1974.
4. Bastianel, Sergio (a cura di). *Strutture di peccato*, Piemme, Casale Monferrato 1989.
5. Beltrao, P. C. *Sociologia della famiglia contemporanea*, Editrice PUG, Roma 1990.
6. Brunetta, G. »Giovani e famiglie di fronte alla droga — I dati di due recenti indagini«, u *Aggiornamenti sociali*, n. 1, 1985.
7. Cox, Frank D. *Human Intimacy, Marriage, The Family and Its Meaning*, St. Paul, MN, West Publisher 1984.

8. Cusinato, Mario. *Psicologia delle relazioni familiari*, Il Mulino, Bologna 1988.
9. Donati, P. P. *La famiglia nella società relazionale, nuove reti*, nuove regole, F. Agnelli, Milano 1986.
12. Fuchs, E. *Glaube und Erfahrung*, Tübingen 1965.
13. Giddens, Anthony. *Sociology*, Polity Press, Cambridge 1993.
14. Guindon, Anthony. »The Sexual Language«, An Essay in *Moral Theology*, Ottava 1976.
15. Haralambos, Michael. *Uvod u sociologiju*, Globus, Zagreb 1994.
16. Häring, Bernard. *Kristov zakon 1*, KS, Zagreb 1973.
17. Häring, Bernard. *Kristov zakon 2*, KS, Zagreb 1980.
18. Häring, Bernard. *Kristov zakon 3*, KS, Zagreb 19.
19. Hunt, Elgin F. – Colander, D.C. *Social Science*, Maximillian Publishing Company, N. Y. (VI edition).
20. Koprek, Ivan (uredio). *Život u obitelji za godinu obitelji*, FTI, Zagreb 1994.
21. May, R. *Man's Quest for Himself*, New York 1965.
22. Messner, J. *Kulturethik mit Grundlegung von Prinzipienethik und Persönlichkeitethik*, Innsbruck ²1959.
23. Milanesi, Giancarlo. *Famiglia sacrale o sacralizzata?*, SEI, Torino 1973.
24. Mondin, Batista. *I valori fondamentali*, Dino Editore, Roma 1985.
25. Parsons, T. *Famiglia e socializzazione*, Mondadori, Milano 1976.
26. Rapoport, R. *The dual career family*, Penguin Books, New York 1971.
27. Saraceno, Chiara. *Sociologia della famiglia*, Il Mulino, Bologna 1988.
28. Smelser, Neil J. *Manuale di sociologia*, Il Mulino, Bologna ²1987.
29. *Sociologija*, skupina autora, ŠK, Zagreb 1991.
30. Solzenicyn, Aleksander. *Un mondo in frantumi*, La Casa di Matriona, Milano 1978.
31. Spiazzi, Raimondo (a cura di). *Enciclopedia del pensiero sociale cristiano*, ESD, Bologna 1992.
32. Spiazzi, Raimondo. *Codice sociale della Chiesa*, ESD, Bologna 1990.
33. Spiazzi, Raimondo. *Lineamenti di etica politica*, ESD, Bologna 1989.
34. Spiazzi, Raimondo. *Principi di etica sociale*, ESD, Bologna 1989.
35. Szentmartoni, Michael. »Agresivnost i njezini odrazi u odgoju« u *Obnovljeni život*, br. 6, 1991.
36. Thompson, Jane L. *Sociology*, Heinemann, London 1985.
37. Valković, Marijan (priređio). *Sto godina katoličkog socijalnog nauka*, KS, Zagreb 1991.
38. Zampetti, Pier Luigi. *La società partecipativa*, Dino Editore, Roma ³1994.
39. Young, M. – Willmot, P. *The Symmetrical family*, Rontledge, London 1973.

**DEMOGRAPHIC RENEWAL OF SOCIETY
BEGINS IN THE FAMILY**

Josip JELENIĆ

Summary

The social teaching of the Catholic Church and the social sciences, stress that the family (matrimony, marriage) is the basic cell of society. Therefore, they necessarily need to demand from all participants in social life a maximum commitment to the family community which is today exposed to temptations and difficulties. Furthermore, the Church emphasizes the sacramental dimensions of the family, especially in contemporary society. The family is the image of Divine Love which should be lived and carried over to younger generations. Therefore, the logical conclusion can be reached: social renewal is based on renewal, promotion, and protection of the family community.

